

ULUĞ BİR ÇINAR
İmâm Mâturîdî
Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı

28-30 Nisan 2014 • Eskişehir

Hazırlayan
Prof. Dr. Ahmet Kartal

ULUĞ BİR ÇINAR
İmâm Mâturîdî

Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı

28-30 Nisan 2014 • Eskişehir

Yayına Hazırlayan
Ahmet Kartal

Koordinatör
Derya Aydın

Grafik Uygulama
Sercan Arslan

Mizampaj
Çelebi Şenel

1. Baskı, 2014 İstanbul

Baskı Cilt

Ofis Yayın Matbaacılık, Güven Sanayi Sitesi, B Blok
No: 386 Tel: (0212) 576 47 15
Topkapı/İSTANBUL

Sertifika No: 19492

DOĞU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
Bab-ı Ali Yokuşu, Cermal Nadir Sk. B.Milas Han
No: 24/114 Sirkeci/İstanbul Tel: (0212) 520 27 19

Yrd. Doç. Dr. Ali DUMAN

1968 yılında Ankara'da doğmuşum. İlk ve orta öğrenimimi burada tamamladıktan sonra, Kayseri Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yüksek öğrenimime başladım. 1991 yılında buradan mezun olarak, aynı yıl M.E.B.'na bağlı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni oldum. Yine 1991'de Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İslam Hukuku Ana Bilim Dalında yüksek lisansa başladım. 1993 yılında İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam Hukuku Araştırma görevlisi oldum. 1994'te "1115 Tarihli Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu'da Günlük Hayat" adlı tezle Bilim uzmanı oldum. Aynı yıl Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İslam Hukuku Ana Bilim Dalında doktora başladım. 1999 yılında "İslam Hukukuna Göre Siyasi Fikir Hürriyeti" adlı tezle doktor oldum. 2000 yılında İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yardımcı doçent, 2001 yılında İslam Hukuku Ana Bilim Dalı Başkanı oldum. Bir kaç kez doçent olma girişimlerim olduysa da, muhterem jüri üyelerimin onayını almayı henüz başaramadım. Halen aynı üniversitede öğretim üyeliği görevimi sürdürmekteyim. Online olarak www.hikmetyurdu.com adresinden yayınlanan Hikmet Yurdu Dergisinin sahibi ve genel editörüyüm. Evli ve iki çocuk babasıyım.

İmâm Mâturîdî'nin Te'vilatü'l-Kur'an'ında İctihad Kavramı

Giriş

Vahiy ihmal etmeksizin akla verdiği önem İmâm Mâturîdî (333/944)'nin¹ en önde gelen özelliklerinden biridir. O, İslam düşünce tarihinde ortaya çıkmış akılcı İmamlardan biridir. Ona göre akıl, teemmül veya vahiy yardımıyla, eşyanın hakikatini mecazini, işlerin iyisini kötüsünü bildiğimiz şeydir ve iradesiz olmaz. Yine aynı şekilde taat ve tasdikden ibaret olan din sahibi olmamızın sebebine de eğitim ya da istidlal olmaksızın ulaşamayız. Bunlar duyularda değil, ancak icthadla bilinen şeylerdir.² Mâturîdî'nin akli tanımlarken oluşturduğu kurguda akıl-vahiy ve icthad arasında doğrudan bir ilişki vardır.³ Fıkıh ve Usulü'l-Fıkıhın en önemli kavramlarından biri olan içtihadı İmâm Mâturîdî'nin yüklediği anlamın, ayrı bir niteliği olmalı ki o bu ilişki kurulabilsin.

İmâm Mâturîdî'nin usul kitabı *Meahizü's-Şerai* ne yazık ki elimize ulaşamadığı için onun icthad konusundaki görüşlerini, akıl-vahiy ilişkisinde içtihadı

verdiği yeri ve bu üçü arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğunu kendisine ait *Usul* kitabından öğrenme imkanına sahip bulunmamaktayız. Fakat *Te'vilatü'l-Kur'an*'da, kimi ayetlerin te'vilinde içtihad kavramını kullanmıştır. Biz bu tebliğimizde İmâm Mâturîdî'nin, Te'vilatü'l-Kur'an'da içtihadı ele aldığı yerlerde kavrama ne gibi anlamlar yüklediğini tespit etmeye çalışacağız.

İçtihat kavramı için verilen tanımlar çoğunlukla Mâturîdî sonrası döneme aittir. Bu sebeple İmâm Mâturîdî'nin içtihad kavramına yüklediği anlamın belirlenebilmesi için, onun hüküm istinbat metodolojisinin ortaya koymamız ve bu metodolojide içtihadın yerini göstermemiz faydalı olacaktır.⁴

İmâm Mâturîdî'nin Metodolojisi ve Bu Metodolojide İctihat

İmâm Mâturîdî'nin, Semerkand Hanefî Ekolünün kurucusu kabul edilmesi⁵ sebebiyle Hanefiliği üzerinde durulması gerekir. Zira, genel metodolojisinde Ebu Hanife ve diğer Hanefî imamların görüş ve ilkelerini esas aldığı bilinmektedir.

Bilindiği gibi Hanefî usul geleneğinde, karşılaşılan meselelerin çözülmesinde takip edilen yöntemde deliller hiyerarşisi kitap-sünnet-sahabe icma'-sahabe kavli-ictihad (kıyas-istihsan-re'y) ve diğer deliler şeklinde sıralanmaktadır.⁶ İmâm Mâturîdî'nin de benzer şekilde bir yöntem takip ettiğini görmekteyiz.

O, Kur'an merkezli bir bakış açısına sahiptir. Herhangi bir fikhî meseleyle ilgili önce Kur'an'dan delilleri ortaya koyar, çoğu zaman konuyla ilgili usûlî tartışmalara işaret eder ve tercih ettiği görüşü bildirir. Ardından konuyla ve tespit ettiği usul kaidesiyle ilgili kendince sahih kabul ettiği sünnete yönelir. Bunun yanında konuyla ilgili sahabe görüşü varsa onu da nakleder.⁷ Sahabeden gelen nakil, icma yoluyla ulaşmışsa onunla amel edilmesi gerektiği fikrindedir.⁸ Ancak sahabe ihtilaf etmişse, Ebu Hanife gibi onların görüşlerinin dışına çıkmadan birini tercih eder.⁹ Te'vilatü'l-Kur'an'da Nisa suresi 59. ayetin te'vili İmâm Mâturîdî'nin metodolojisi hakkında önemli bilgiler verir.¹⁰ Bu te'vilden anlaşıldığında göre Mâturîdî bir meselenin çözümünde öncelikle Kitap, sünnet ve Müslümanların icma'ına başvurulması gerektiğini söylemektedir. Bu üç kaynağı "او" atif harfiyle sıralamakta olması, bu atfin *şek/şüphe*, *muhayyerlik*/seçenek ve *ibaha*/yapılabilirlik şeklinde üç manaya geldiği dikkate alındığında¹¹, İmâm Mâturîdî'nin bu kaynakları eş değer ya da denk gördüğü söylenebilir. "او" atif harfinin taşıdığı ilk anlam olan *şüphe*

dışındaki, muhayyerlik ve mubahlık anlamları Kitap veya sünnet veya Müslümanların icma'nın hüccet olarak kullanılabilmesine delalet ettiği şeklinde yorumlanabilir. Bu durumda onun Kitap, Sünnet ya da icma'dan herhangi birinde bir delil bulunduğu müddetçe onunla amel edilmesi gerektiği, bunlardan herhangi birinde bir delil bulunmadığı zaman ictihadla amel edilebileceğini kabul ettiği sonucu çıkarılabilir. Öte yandan bu atif harfinin sıralama için kullanılabilmesi düşünüldüğünde, dördüncü sırada yer alan içtihadın ancak Kitap veya sünnet veya Müslümanların icma'ında, meselenin bir çözümü bulunmadığı zaman devreye gireceği ima edilmiş olması da muhtemeldir.

İmâm Mâturîdî sünneti mutlak olarak hüccet kabul etmez. Bilgi kaynaklarından biri olarak kabul ettiği haber kategorisinde sünneti ele alan Mâturîdî, sünneti mütevair, meşhur ve ahad olarak üçe ayırır ve ahad haberle amelde Ebu Hanife'de olduğu gibi o da "sünneti Kur'an'a arz etme ilkesine"¹² riayet eder. Zira ahad haber bilgi değil zann ifade eder. Her ne kadar hüccet olmak bakımından hiç kimsenin görüşünün Peygamberin sözü makamına geçemeyeceği fikrinde olsa da¹³; ahad haberle amelde seçici davranmakta, araştırdığı konuyla ilgili her hadisi hüccet olarak kabul edip amel etmemektedir. Herhangi bir konuda hadisle amel etmek durumunda kaldığında onu Kitap'a ve maruf sünnete arz edip, bunun yanında akla uygunluğuna bakmaktadır. Bir konuda birbirine çelişik hadis rivayetleri varsa te'vil etme yönüne gidip, te'vil mümkün olmazsa bu haberleri reddetmektedir.¹⁴

Kitap, sünnet ya da sahabe icma'ı ve sahabe kavlinde meselenin hükmü bulunamazsa bu durumda "*Hadise için başvurulacak bir asıl ve benzer bulunmadığında, alimin güç yetirebildiği en güzel olanı seçme içtihadı*"¹⁵ şeklinde tanımladığı istihsanı kullanır¹⁶, kimi zaman örften yararlanır¹⁷ ya da Hanefî mezhebinin kurucu imamlarından nakledilen görüşler varsa onları kullanır. Eğer imamlar ihtilaf etmişlerse onlardan birinin görüşünü tercih eder.¹⁸ Kimi zaman da Hanefî imamların görüşlerini çeşitli akli ve nakli delillerle destekler, bazen de çeşitli noktalarda yapmış olduğu yorumlarla onların görüşlerini genişletir.¹⁹ Bazen tamamen bağımsız görüşler de serd eder. Onun bu tutumu, Hanefî mezhebine mensubiyet hususunda bir taassup içinde olmadığını delili olarak da kabul edilebilir.²⁰ Bütün bunlardan sonra ictihadla amele yönelir.

Verilen bilgilerden İmâm Mâturîdî'nin bir meselenin hükmünü elde etmek/istinbat etmek hususundaki

yöntemi şu şekilde ortaya çıkmış olmaktadır: O, hükmü bilinmek istenilen bir meseleyle karşılaşıldığında öncelikle Kitap, Sünnet ve alimlerin İcma'ına başvurulmasını, bunlardan bir hüküm istinbat edilmezse, kıyas, istihsan ve örf gibi diğer fer'i delillerle icthad edilmesini, bunlardan hüküm elde edilemezse re'y ile icthadın gerekliliğini hüküm istinbat yöntemi olarak benimsemiştir.

Te'vilatü'l-Kur'an'da İctihad Kavramının Kullanımı

Ne yazık ki İmâm Mâturîdî'nin usul kitabı Meahizü's-Seraf elimizde olmadığı için, Mâturîdî'nin icthad tanımının ne olduğu hususunda net şeyler söylemek mümkün gözükmemektedir. Te'vilatü'l-Kur'an'da da bir icthad tanımı yer almamaktadır. Te'vilatü'l-Kur'an incelendiğinde, icthadla amelın cevazı, meşruiyeti ve lüzumu on yedi yerde; icthadla amel bir yerde, re'y icthadıyla kaza bir yerde; Resulün icthadı bir yerde; icthada karşı çıkanlara cevap iki yerde; zahir-i hal ile icthad bir yerde olmak üzere toplam yirmi üç yerde icthad konu edildiği görülmektedir.²¹

Mâturîdî'nin icthadla amelın cevazına delalet ettiğini tespit ettiği hususlar incelendiği zaman bunlardan bir kısmının geçmiş ümmet ve peygamberlerle ilgili Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgilere dayalı olduğu gibi, bir kısmının Resulullah'ın i'tab²² edildiği ayetlerle²³ ilgili olduğu, bazılarının yönetimle ilgili, bazılarının da çeşitli sosyal ve toplumsal konularla ilgili oldukları görülmektedir. Şimdi bunları bu inceleyelim:

Geçmiş Ümmet ve Peygamberlerle İlgili Ayetlerden İctihadın Cevaz Delilleri

1. Bakara 2/259:

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْبَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا
قَالَ أَنِّي يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ
ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ

“Yahut görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş (alt üst olmuş) bir kasabaya uğradı; «Ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba!» dedi. Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz sene bıraktı; sonra tekrar diriltti. Ne kadar kaldım? dedi. «Bir gün yahut daha az» dedi...”

Bu ayet geçmişte yaşamış bir şahsiyetin, Cenab-ı Hakk'ın diriltmesi konusundaki düşüncesi neticesinde meydana gelen gelişmeleri resmetmektedir. Allah, o şahsı vefat ettirmiş ve yüz sene o şekilde kalmıştır. Sonra onu diriltmiş ve ne kadar kaldığını sormuştur.

Adam da etrafına ve yiyeceğine bakarak bir gün ya da daha az bir zaman kaldığı düşüncesini belirtmiştir.

İmâm Mâturîdî, ayetin “Ne kadar kaldım?” (كَمْ لَبِثْتُ) kısmının zahir halle icthadın cevazına delil olduğu hükmünü çıkarmaktadır. Zira, öldürülüp dirilti-len şahıs etrafını inceleyerek, yiyeceklerine bakarak ne kadar kaldığı konusunda zanna dayalı bir çıkarımda bulunmaktadır. Bu soru ve cevabından hareketle İmâm Mâturîdî, kişinin gördüğü, yanında ortaya çıkan mevcut durumda (zahirü'l-halde) icthadının caiz olduğunu söyler. Yani hükmün bilinmediği durumlarda, kişinin gücü oranında delille ya da başka idrake vesile olacak karinelerle idrak edebildiği kadarıyla icthad etmesi caizdir der²⁴.

2. A'raf, 7/150:

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا
خَلَقْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى
الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ
الْقَوْمَ اسْتَضَعُّقُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ
الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

“Musa, kızgın ve üzgün bir halde kavmine dönünce: «Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?» dedi. Tevrat levhalarını yere attı ve kardeşinin (Harun'un) başını tutup kendine doğru çekmeye başladı. (Kardeşi): «Anam oğlu! Bu kavim beni cidden zayıf gördüler ve nerede ise beni öldüreceklerdi. Sen de düşmanları bana güldürme ve beni bu zalim kavimle beraber tutma!» dedi”

Ayetin “وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ” “Tevrat levhalarını yere attı ve kardeşinin (Harun'un) başını tutup kendine doğru çekmeye başladı” kısmının icthadla amele delalet ettiği söyleyen İmâm Mâturîdî, ayetin te'vilinde şunları söylemektedir: “Zira Musa'nın kardeşi Harun “sakalım başımı çekme” (Taha, 20/94) der. Musa'nın kardeşinin sakalını başını yolmasının vahiyle veya Allah'tan bir emirler gerçekleştirmiş olması ihtimali yoktur, ki böyle olsa idi Harun bunu diyemezdi. Harun'un da bu sözü icthadla söylediği görülmektedir. Harun (A.S.) Taha suresi 94. ayette: “İsrailoğulları arasında ayrılık düşürdüm, sözümü tutmadın demenden korktum” demektedir. Eğer bu konuda bir vahiy veya emir olsaydı böyle bir mazeret ileri süremezdi.”²⁵ Bu iki ayeti (A'raf, 7/150 ve Taha, 20/94) birlikte değerlendiren İmâm Mâturîdî, her iki ayette ortaya çıkan Hz. Musa'nın davranışlarının ve

Harun peygamberin bu davranışlar karşısında sergilediği tutum ve söylediği sözlerin ictihadla ortaya çıkmış olduğu kanaatindedir. Zira ona göre, şayet Allah'tan bir emir (vahy) bulunmuş olsaydı her iki peygamberin birbirleri karşısında yaptıkları ve söyledikleri şeylerin ayette anlatıldığı şekilde gerçekleşmemiş olması gerekirdi.

3. Hud, 11/ 77:

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِئَةً يَأْتِيهِمْ دُزَعًا
وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ

“Elçilerimiz Lût'a gelince, (Lût) onların yüzünden üzüldü ve onlardan dolayı içi daraldı da «Bu, çetin bir gündür» dedi”

Bu ayet Lut Peygamberin kavmini helak etmek üzere gönderilen Meleklerin, Lut Peygamberi ziyaretleri esnasında kavminin Lut Peygambere gelerek bazı problemler çıkarmasından Lut'un duyduğu iç sıkıntısını ifade etmektedir. İmâm Mâturîdî, ayetin “يَوْمٌ عَصِيبٌ” kısmının ictihadla amelin cevazına delalet ettiği tespitini yapmaktadır. Ona göre Lut Peygamber bu sözü ictihad yoluyla söylemiştir. Çünkü meleklerin, kavmini helak etmekle görevli olarak gelmesi neticesinde meydana gelecek hadisenin şiddetinin ne olacağı belli değildir. Lut Peygamber, kavminin içindeki garibanlara da azabın uğrayıp uğramayacağını bilmemekte olduğu gibi, Meleklerin gelmesi sebebiyle Lutilik sapıklığındaki kavminin, Melekler insan kılığında geldiği için, onlara musallat olmasından dolayı da canı sıkılmıştır. Mevcut durumdan, sonradan meydana gelecek durumun sıkıntılı olacağını görmüş ve bu sebeple o günün çetin olacağı çıkarımında bulunmuştur. Bu Lut Peygamberin tahminidir.²⁶ Ancak onun tahmini elde mevcut, verili durumdan hareketle, muhtemel gelecek konusunda akıl yürütmektir. İmâm Mâturîdî'nin bunu ictihadla ameli cevazına delil göstermesi, ictihadı çok katı kurallar içerisinde düşünmediğinin delili olarak görülebilir.

4. Yusuf, 12/4:

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا
وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ

“Bir zamanlar Yusuf, babasına (Ya'kub'a) demişti ki: Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm”

Bu ayetin te'vilinde İmâm Mâturîdî rüyada görülenin aynıyla çıkmasının da, aynıyla çıkmayıp rüyada

verilenlerle ilgili bir biçimde çıkmasının mümkün olduğunu söylemektedir. Nitekim ayette geçen kevâkib, şems ve kamer'in Yusuf peygamberin kardeşleri ve ana-babası şeklinde yorumlandığını, secdenin ise aynıyla yorumlandığını söylemektedir. Bunun gibi İbrahim peygamberin de rüyasında oğlunu kurban ettiğini gördüğünü, oğlunun da aynı rüyayı gördüğünü, burada kastedilen oğlun kurban edilmesinin kendisi olduğunu söylemektedir. Buradan hareketle hitabın varid olacağını ve o hitapta muradın ifadede yer alanın kendisi olabileceğini ya da o hitapta mevcut manalardan birinin olabileceğinin bir asıl olduğunu tespit eden İmâm Mâturîdî, böyle bir durumda hitaptaki manaya muttasıl olan hükmün vücut ifade edeceğini bildirmektedir. Bu ayet Mâturîdî'ye göre ictihadın cevazına delalet ettiği gibi, muhataplardan manayı yakalamalarını talebin cevazına da delalet etmektedir. Nitekim insanların rüya tabir etmelerinin ictihadla amelin cevazına delil olduğu bu şekilde ortaya çıkmış olur.²⁷

5. Yusuf, 12/26-27:

قَالَ هِيَ رَأَوْدَتِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنَّ
كَانَ قَمِيصُهُ قُدًّا مِنْ قَبْلِ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ
وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدًّا مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ
الصَّادِقِينَ

“Yusuf: «Asıl kendisi benim nefsimden murat almak istedi» dedi. Kadının akrabasından biri şöyle şahitlik etti: «Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, bu ise yalancılardandır.» «Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. Bu ise doğru söyleyenlerdendir.”

Bu ayetlerde Hz. Yusuf ile Züleyha arasında cereyan hadise nakledilmekte ve akıl sahibi bir kimsenin eldeki verilerden hareketle nasıl doğru sonuçlar çıkarabileceği gösterilmektedir. Akıl sahibi kişi Yusuf Peygamberin gömleğinin nereden yırtıldığının tespit edilmesiyle asıl suçlunun ortaya konulabileceğini söylemektedir. Buna göre eğer gömlek önden yırtılmışsa kadının kendisi kurtarmak amacıyla itmesi sonucu yırtılmıştır, eğer arkadan yırtılmışsa, kadın saldırısından kaçan erkeğin gömleğinin arkadan çekilmesi sonucu yırtılmıştır. Birinci durumda erkek, ikinci durumda kadın suçlu olur. Bu şahıs bu neticeleri ictihadıyla orta koymuştur. Cenab-ı Hak da bize ayetlerinde bunu bildirmektedir. Mâturîdî buradan ictihadla amelin cevazını istinbat etmektedir.²⁸

Resulullah'ın İtab Edildiği Ayetlerden İctihadın Cevaz Delilleri

1. Tevbe, 9/43:

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَّبِعَنَ لَكَ الَّذِينَ
صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ

“Allah seni affetsin. Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup, sen yalancuları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?”

Müfessirler bu ayetin de içinde yer aldığı Tevbe suresi 38-50. ayetlerin sebep-i nüzulünün Tebuk Seferine katılmak istemeyen, ancak bunu doğrudan ortaya koymaktan çekindikleri için Resulullah'tan izin alarak savaşa katılmamayı planlayanlara Resulullah'ın izin vermesi ve neticesinde de Cenab-ı Hak'ın, bu uygulamanın doğru olmadığını bildirmesi olduğunu söylemektedirler.²⁹

Ayetin **“Allah seni affetsin niçin onlara izin verdin”** kısmının, Peygamberin, münafıklara savaşa katılma iznini Cenab-ı Haktan kendisine verilmiş herhangi bir emir olmaksızın verdiği işaret ettiği tespitinde bulunan İmâm Mâturîdî, ayetin bu kısmında icthadla amelin cevazına delalet olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Zira, Cenab-ı Haktan gelen bir emre istinaden Resulullah münafıklara izin vermiş olsaydı, bu sebepten dolayı itaba maruz kalması söz konusu olamazdı. Buna göre Resulullah münafıklara savaşa katılmama iznini kendi icthadıyla vermiştir. Çünkü o, izin isteyenlerin geçerli bir mazeretleri olduğunu zannetmektedir.³⁰

Bazı kimselerin bu ayette Resulullah'ın itab edildiği görüşüne muhalefet ettiklerini ve

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا
أَرَىٰكَ اللَّهُ

“Biz sana Kitab'ı (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin”³¹ ayetini delil getirerek, Resulullah'ın, Allah'ın gösterdiği şekilde hüküm verdiğini, bu sebeple de itaba maruz kalmasının söz konusu olamayacağını iddia etmelerine İmâm Mâturîdî şöyle cevap vermektedir: “Burada itabın, daha faziletli olanı terk etmek sebebiyle olması muhtemeldir denilebilir. Çünkü onların geri kalmasına izin vermeyi terk etmek, izin vermekten daha faziletlidir. Zira bununla yalancılar doğrulardan ayrılıp ortaya çıkar. Bu ayet de Peygamberin risaletinin delili olan ayetlerden biri

olur. Daha faziletlinin terki sebebiyle itab caizdir. Bunun yanında Allah tealanın **“عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ”** **“Allah seni affetsin niçin onlara izin verdin”** sözünün itab değil de, insanların birbirlerine nasıl muamele etmeleri gerektiği hususunda bir talim olması da muhtemeldir”³².

2. Abese, 80/1-3

أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَىٰ وَمَا يُوَدُّكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّىٰ أَنْ
جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ

“(Peygamber), âmânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve çevirdi. (Resûlüm! onun halini) sana kim bildirdi! Belki o temizlenecek, yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek”

İmâm Mâturîdî bu ayetlerin icthadla amelin cevazına delalet ettiğini söyler. Zira Resulullah bu tür bir davranışı bir nas gereği değil icthadıyla yapmıştır. Çünkü amadan yüz çevirmesine dair daha önceden bir izin geçmiş olsaydı, emrolunmuş olduğu bir şeyi yapmaktan dolayı itab olmazdı.³³

İmâm Mâturîdî, bazılarının bu ayetteki itabdan hareketle Resulullah'ın icthadla amel etmesinin haram kılındığı sonucuna ulaşmalarına şöyle itiraz eder: “Şayet bu ayetteki itab icthadla amelî yasaklamış olsaydı, Resulullah'ın artık hiçbir şekilde icthadla amel etmemesi gerekirdi. Halbuki **“Allah seni affetsin niçin onlara izin verdin”** (Tevbe, 9/43) ve **“Ey Peygamber Allah'ın sana helal kıldığını için kendine haram kılıyorsun”** (Tahrim, 66/1) gibi ayetler, bu ayetlerde yasaklama olmadığını ortaya koyar.”³⁴

3. Tahrim, 66/1

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ
أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ
قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ

“Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir” **“Allah, (gerektiğinde) yeminlerinizi bozmanızı size meşru kılmıştır”**

Tahrim suresi 1-5. ayetlerin sebep-i nüzülü olarak birkaç farklı rivayet zikredilmektedir.³⁵ Mâturîdî bu rivayetlerin hiç birisine temas etmemiz: “Bizim için tahrimin gerçekleştiği sebebi tespit etmemize ve Resulullah'ın kendisine haram kıldığı şeyi belirlememize gerek yoktur”³⁶ diyerek geçmektedir. İmâm Mâturîdî

bu ayetlerin Resulullah'ın ictihad ile amelinin cevazına delalet ettiğini belirtir. Zira, bu ayetlerde Resulullah itab edilmektedir. Şayet Resulullah'ın bu şekilde kendisine bir şeyleri haram kılma yetkisi hususunda Cenab-ı Hak kendisine bir izin vermiş olsaydı, itab edilmesinin anlamı olmazdı diye düşünen Mâturîdî, Resulullah'ın bu şekilde haram kılmayı kendi ictihadıyla gerçekleştirdiğini söylemektedir.

Yönetim ve İdareyle İlgili Ayetler

1. Al-i İmran, 3/128

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ

“Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Allah, ya tövbelerini kabul edip onları affeder, ya da zalim olduklarından dolayı onlara azap eder”

Bu ayetin Uhud günü, Resulullah'ın dışının kırılıp, yanağından yaralanması üzerine, müşrik reisleri için beddua etmesi sebebiyle nazil olduğu bildirilmektedir.³⁷Mâturîdî bu rivayeti naklettikten sonra³⁸, ayetin “لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ” *“Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur”* kısmının ictihadla amelini cevazına delalet ettiğini, Resulullah'ın kendisine yasaklanmadığı sürece ictihadla amel etmeye devam ettiğini söyler.³⁹

Ayetin sebab-i nüzülü olan hadise olan Resulullah'ın çeşitli müşrikler için beddua etmesi ve akabinde ayetin Peygambere bu hususta yapabileceği bir şey olmadığını bildirmesi, onun bu bedduayı kendi ictihadıyla yaptığına delalet etmektedir. Resulullah bedduasına müşriklerin cezalandırılmasını istemekte, fakat Cenab-ı Hak müşriklerin küfürleri üzere oldukları zaman cezalandırılacağını, tevbe ederlerse affedileceğini bildirerek, elçisine ceza ve af yetkisinin kendisinde olduğunu bildirmektedir. Buna karşılık Cenab-ı Hak'ın bu hususta elçisini itab etmemesi, Peygamberin dünyevi hususlarda zahir-i hale istinaden ictihadıyla çeşitli görüşler ileri sürebileceğine delil olarak görülebilir. Nitekim İmâm Mâturîdî de bu hususa işaret ederek, Allah'ın kendisine, beddua etmesi hususunda bir emri olmamasına rağmen Resulullah'ın beddua etmesini bu şekilde bir ictihad faaliyeti olarak değerlendirmiştir.⁴⁰

2.Nisa, 4/105

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا

“Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik; hainlerden taraf olma!”

İmâm Mâturîdî ayetin

” إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ ” *“Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik”* kısmıyla ilgili şu yorumu yapar: “Ayette ictihadın cevazına delalet vardır. Çünkü Allah *“Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye”* buyurmaktadır. Ayetin *“بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ”* kısmı, mananın bir kısmının nazar ve teemmül ile idrak edilebileceği anlamındadır. Zira hükmün tamamı kitapla gerçekleştirilecek olsaydı, bu sözün bir anlamı olmazdı. O zaman *“İnsanlar arasında kitapla hükmedesin diye söylenirdi. Ayetin bu kısmı Resulullah'ın, Allah'ın öğrettiği tedbir ve teemmül ile hükmetmesine delalet eder. Fakat Resulün ictihadı nass gibidir. Zira o, hata etmez. Allah'ın gösterdiği şekilde amel etmesinin bildirilmesi, onun doğrudan başka bir şeye ihtimali olmadığını gösterir. Ama onun (Resulullah'ın) dışındaki müçtehitlere gelince; hata da isabet de etmeleri mümkündür. Zira şeytanın onların gördükleri şeye hata karıştırmaları ihtimali vardır. Resulullah'ın ictihadına gelince; onun ictihadının tamamı sevab/doğrudur. Çünkü ona o ictihadi gösteren Allah'tır ve onun doğru olduğunun şahididir”⁴¹.*

3. Al-i İmran, 3/159

...وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ...

“... İş hususunda onlara danış / onlarla istişare et...”

Al-i İmran suresinin 159. Ayetinin tefsirinde, bu ayette ictihadla amelini cevazına delalet olduğu tespitini yapmaktadır. Ayette *“iş hususunda onlarla istişare et”* buyurulmaktadır. Mâturîdî: “Allah nebisine iş hususunda ashabıyla istişareyi emretmektedir. Bunda birkaç vecih vardır: Birincisi ona hakkında nass bulunan bir hususta müşavereyi emretmesinin imkansızlığıdır, bu durumda Allah ona hakkında nass bulunmayan hususlarda istişareyi emretmiştir, ki burada ictihadla amelini cevazına delalet vardır. ikincisi müşavere emri ya istişarenin Allah katındaki değer ve kadrinin yüceliğine delalet eder ya da akıl ve düşünmenin üstünlüğüne”⁴² demektedir. Ayetin muhtemel manalarından bir diğeri olarak İmâm Mâturîdî, ashabın, Allah katındaki değeri ya da aklın fazileti sebebiyle müşaverenin emredilmiş olabileceğini söyler. Buradan hareketle de ayetin, içtima/icma olduğu

zaman hakkın, doğrunun toplulukla olacağına delalet ettiğini belirler.⁴³

Farklı Sosyal ve Toplumsal Konularla İlgili Ayetler

1. Mümtahine, 60/10

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مِهَاجِرَاتٍ
فَأَمْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمَ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ
مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ
وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ
عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا
تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَسَيَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ لَكُمْ
أَنْفَقُوا ذَلِكَمُ حُكْمُ اللَّهِ يُحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar. Onların (kocalarının) sarfettiklerini (mehirleri) geri verin. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın, sarfettiğinizi isteyin. Onlar da sarfettiklerini istesinler. Allah’ın hükmü budur. Aranızda O hükmeder. Allah bilendir, hikmet sahibidir”

İmâm Mâturîdî bu ayette de içtihadın ve zahir bilgiyle amelin cevazına delalet olduğunu söyler. Ayette : “Onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz” yani icthad ve imtihanla (onların mü’min olduklarını öğrenirseniz) “onları kâfirlere geri göndermeyin” (denilmektedir, ki bu zahir ilme dayalı bir hükümdür. (Dolayısıyla) onunla amelin cevazına delalet eder.”⁴⁴

2. Al-i İmran, 3/75

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأَمَّنْهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ
وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأَمَّنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ

“Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan, tepesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez...”

İmâm Mâturîdî bu ayette de icthadla amelin cevazına delalet olduğunu tespit etmektedir. Ayette geçen,

Kantar ve Dinar lafızlarıyla kastın, bizzat o ölçütler olmayıp, onlar çerçevesinde mala düşkün olan ehl-i kitabın güvenilirliği (emanet) ve güvenilmezliği (hıyanet) olduğunu söyleyen İmâm Mâturîdî, bu manaların nasla değil ancak icthadla bilinebileceğini belirtir.⁴⁵ Bu çerçevede ehl-i kitaptan kimin emanet ehli, kimin hıyanet içinde olduğu ise nasla değil içtihatla bilinebileceği anlamına gelir. Güvenilir ya da hain bir kimseyi tespit etmek ise ancak elde mevcut verilerden ve delillerden hareketle söz konusudur. Nitekim buna benzer bir uygulamayla ilgili açıklamalar Bakara suresi 259. ayette veren Mâturîdî, bu ayette o konuları tekrarlamamıştır.

3. Al-i İmran, 3/79

مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَةَ ثُمَّ
يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا
رَبَّائِينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ

“Hiçbir insanın, Allah’ın kendisine Kitap, hikmet ve peygamberlik vermesinden sonra (kalkıp) insanlara: Allah’ı bırakıp bana kul olun! demesi mümkün değildir. Bilakis (söyle demesi gerekir): Okutmakta ve öğretmekte olduğunuz Kitap uyarınca Rabbe hâlis kullar olunuz”

İmâm Mâturîdî bu ayetin

“Kُونُوا رَبَّائِينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ” “Okutmakta ve öğretmekte olduğunuz Kitap uyarınca Rabbe hâlis kullar olunuz” kısmı ile ilgili olarak; okutup öğretme ile başka insanların anlamadığı, manasını bilmediği hususlarda kişilerin eğitildiğine, fakat bu eğitimin kişinin fakih olması için gerekli herşeyi kapsamadığını sadece kitapta yer alan manalardan metinde verilenleri anlamaya yeterli olduğunu söyler. Kitapta yer alan anlam ve inceliklerin yani fikhın, içtihadla ulaşılabilmesi sebebiyle, bu ayetin içtihadın cevazına delalet ettiği tespitinde bulunur.⁴⁶

4. Nisa, 4/59

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ
وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ
فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan ülülemlere (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve ahirete gerçekten inaniyorsanız- onu Allah’a ve

Resûl'e götürün; bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir"

İmâm Mâturîdî ayetin "فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ" "**Allah'a ve Resûl'e götürün**" kısmı üzerinde ihtihadla ilgili değerlendirmelerini yapmaktadır. Ayetin bu kısmının te'vili hakkında ihtilaf olduğunu söyleyen İmâm Mâturîdî, bazı alimlerin bu ayette Cenab-ı Hakkın sanki: "ihtilaf ettiğiniz konuda Allah'ı ve Resulullah'ı vekil kılın, ihtihad etmeyin" dediğini Şura suresindeki "وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ" "**Üzerinde İhtilaf ettiğiniz herhangi bir şeyde hüküm vermek, Allah'a mahsustur**"⁴⁷ ayetine dayanarak ileri sürdüklerini, bu iddia sahiplerinin ihtilafın kitap ve sünnetin tevili üzerinde olduğunu, hükmün kitap ve sünnette aranmasında ise nasıl ihtilaf gerçekleşeceğini sorguladıklarını nakleder. Bazı alimlerin de bu ayetin te'vili üzerinde ihtilaf olduğunu ve ayetin zahir anlamıyla te'vil yapmayın ihtilaf edersiniz demek olduğunu ileri sürdükleri söyler. Bazı alimlerin de bunun Resulullah zamanı için geçerli olduğunu, nassın hükmünün ve hakkın bu şekilde ortaya konulduğunu, beyan olmadıkça hiç kimsenin üzerinde tartışılan konuda amel etmesinin caiz olmadığını, hakikat konusunda beyana ulaşmanın yolunun da işi Allah ve Resulüne götürmek olduğunu ve ayetin bunu emrettiği söylediklerini belirtir.⁴⁸

Bu görüş sahiplerinin yaklaşımı hususunda İmâm Mâturîdî'nin değerlendirmesi şöyledir: "Bu konuda kaide; birisinin vekil tayin edildiği meselelerde vekaletin, meselenin hükmünü bilenlere ve onu açıklayanlara yapılması şeklindedir. Eğer tartışma, meseleyi Allah (c.c.)'a iletmeyi ve bu meselede içtihatla hükmü bırakmayı gerektirecekse o zaman Allah(c.c.)'a iletmenin sonucunda meydana gelecek hikmeti bilme hükme ihtiyacın olmayacağı vakit olan kıyamette geçerli olacak demektir. Şurası bir gerçek ki mesele Peygamber (s.a.v.)'e götürülseydi o onları her şeyin aslı ve fesadı olan tartışma üzere bırakmazdı. Allah (c.c.)'a irca ettirilen bütün meseleler bu şekildedir. Çünkü bütün sonradan meydana gelmiş problemlerin Allah (c.c.)'a döndürüldüğünü biliyorum. Şöyle ki Allah (c.c.): "**Onun hükmü ona aittir**"⁴⁹ dediğinden sonradan ortaya çıkmış meselelerde Allah (c.c.)'nin hüküm vermesi mecburidir. Allah (c.c.) söz konusu meselelerde hüküm vermemiş olması durumunda (ayette zikredilen) hüküm verme yetkisi kendisine ait olmamaktadır. Haşa bütün o meselede hüküm vermek ancak Allah (c.c.)'ye aittir. Söylediğim

gerekçelerden dolayı beyanın içerisinde bulunması gerekenler zorunlu olunca içtihat kaçınılmaz oldu"⁵⁰

Ayetin "فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ" "**Allah'a ve Resûl'e götürün**" kısmını Şura suresindeki

"وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ" "**Ayrılığa düştiğiniz herhangi bir şeyde hüküm vermek, Allah'a mahsustur**" ayetine dayanarak içtihadın yasaklandığına delil getirmeye çalışanlara karşı İmâm Mâturîdî şöyle cevap vermektedir: "Bu (iddia) doğru değildir. "**Bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve Resulüne götürün**" demek, mü'minlere mahsus olmak üzere, ahkamda ihtilaf ettikleri zaman Allah'ın kitabına ve Resulünün sünnetine götürün demektir. "**Üzerinde İhtilaf ettiğiniz herhangi bir şeyde hüküm vermek, Allah'a mahsustur**" ayeti ise kafirlerle ilgilidir. Yani başka bir anlamdadır. Zira onlar zaten Allah'ın kitabının hüccet olduğuna iman etmezler. Dolayısıyla başka akli delillere başvururlar."⁵¹

Mâturîdî, Şura suresi 10. ayetle, Nisa suresi 59. ayeti te'vil edenlerin, iki farklı konuyla ilgili iki farklı ayeti bir araya getirdikleri düşüncesindedir. Ona göre Nisa suresi 59. ayet mü'minlerin, ahkam ile ilgili hususlarda ihtilaf ederlerse, hükmü kitap ve sünnetten çıkarmalarını emrederken, Şura suresi 10. ayet, kafirlerin Allah'a iman etmedikleri gibi, Kitabı da kabul etmediklerini, bu sebeple de onlarla ilgili bu hususta hükmün Allah'a mahsus olduğunu beyan etmektedir. Yani ilk ayet mü'minlerle ikinci ayet kafirlerle ilgilidir.

5. İsra, 17 / 36

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ

"**Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme**"

Bazıları tarafından kıyas ve içtihadın batıllığına delil getirilen bu ayetin te'vilinde İmâm Mâturîdî şunları söylemektedir: "Bazıları bu ayeti kıyas ve içtihadın batıllığı hususunda delil getirirler ve "Biri kıyas yaptığı zaman, hakkında bilgisi olmadığı bir şeyi söylemiştir" derler. Fakat durum öyle değildir. Çünkü Resulullah'ın ashâbı meseleler hakkında kendi görüşlerini söylerlerdi ve işleri hususunda istişare ederlerdi. Nitekim Peygamberden bir nass olmamasına rağmen Ebu Bekr ve Ömer'i halifelğe vekil kıldılar. Aynı şekilde Ömer, Resulullah'tan bu konuda bir şey görmemesine rağmen, hilafet işini şuraya havale etti. Biz diyemeyiz ki onlar bu işleri bilgisizce yaptılar ve bilmedikleri şeyi söylediler. Bu söylediklerimizden "Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme" ayetinin anlamının, ahkamda içtihadın ve fer'i hadiseyi benzetmenin,

mansus aleyh olan bir asıl olduğu zaman, bu ayetin kapsamına girmediğine delil olur.³⁵²

Sonuç

İmâm Mâturîdî'nin Te'vilatü'l-Kur'an'ın'da ictihad kavramının konu edildiği bu çalışmada, ictihad kavramının yirmi üç yerde kullandığı görülmüştür. Bu yerlerden bir kısmı geçmiş ümmet ve peygamberlerle ilgili hususlar, bir kısmı Peygamberimizin itib edildiği hususlar, bir kısmı yönetimle ilgili hususlar ve bir kısmı da farklı konularla ilgilidir.

İmâm Mâturîdî'nin Te'vilat' da çoğunlukla "ictihadla amele delalet vardır" şeklinde tespit ettiği konular dikkate alındığında, adeta ictihadın gerekliliğini vurgulamak gibi bir endişe taşıyarak te'villerini ortaya koyduğu söylenebilir. İctihadla amelin cevazına delalet vardır dediği konuları incelediğimizde gördük ki, İmâm Mâturîdî, ictihad kavramını genellikle, karşılaşılan meselelerde, hakkında vahiy bulunmayan durumlarda zahir-i halin gereğine göre hareket etmek şeklinde anlamaktadır.

İmâm Mâturîdî'nin "ictihadla amele cevaz vardır" ya da "ictihadla amele delalet vardır" şeklinde ifade ettiği yerlerin tamamında te'vili genelde "*bu hususta bir vahy ya da emir bulunmadığına*" vurgu yapılmaktadır. Akabinde ilgili hadisenin meydana geliş şartlarının "*şayet vahiy ya da emir olsaydı, o vahy ya*

da emrin gereğinin yapılması, aksi taktirde nassta vurgulanan hususun anlamsız kalacağı biçiminde" ifade edilmektedir. İmâm böyle durumlarda ortaya çıkan fiillerin tamamını ictihadla izah etmektedir. Onun bu yaklaşımından elde edilen sonuç, İmâm Mâturîdî'nin karşılaşılan durumlarda ortaya koyulan eylemlerin tamamını ictihad şeklinde yorumladığını göstermektedir. Söz gelimi Hz. Lu't'un meleklere ve kavmi arasındaki durumdan hareketle söylediği "*zor bir gün*" ifadesi de, Hz. Musa'nın kardeşinin yakasına yapışması da, Hz. Peygamberin Allah'ın helal kıldığı şeyi haram kılması da, Hz. Peygamberin münafıklara izin vermesi de hep ictihad olarak kabul edilmektedir.

Bütün bu durumlarda ortaya konulan eylemlerin ictihad şeklinde değerlendirilmesi, İmâm Mâturîdî'nin, nassa dayalı olmaksızın, durumun gereği olarak gelişen her fiil, söz ve eylemi ictihad olarak değerlendirdiğini dolayısıyla da, ictihadi bir vakıa olarak her zaman ve mekanda daima yaşanan hayatın içinde bir hadise olarak gördüğünü söylememizi mümkün kılmaktadır. İmâm Mâturîdî'nin Te'vilatü'l-Kur'an'ında ictihadi konu edindiği yerlerde, ictihadi katı kurallar içerisinde hapseden, ulaşılmaz, erişilmez bir durum olarak değil, aksine ictihadın evrensel ve hayatın bir gereği olan bir ilke olduğunu ispatladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Dipnotlar

- 1 İmâm Mâturîdî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Neseî, Ebu'l-Muin Meymun, *Tabsîratü'l-Edille fi Usulî'd-Din*, tah. Hüseyin Atay, Ankara, 1993, I/471-472; Taşköprüzade, *Mevzûâtü'l-Ulum*, I/595-596; Taşköprüzade, *Tabakatü'l-Fukaha*, 56; Özen, Şükrü, *Ebu Mansur el-Mâturîdî'nin Fıkah Usulünün Yeniden İnşası*, (Basılmamış Doçentlik Çalışması), İstanbul, 2001, 5-69; Ecer, Ahmet Vehbi, *Büyük Türk Alimi Maturîdî*, Yesevi Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul, 2007, 31-54; Özen, Şükrü, "Mâturîdî" mad., *DİA*, 28/146-151; Duman, Ali, "İmâm Mâturîdî, Hayatı, Eserleri ve İslam Düşüncesindeki Yeri", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl:2, S.4 (Temmuz-Aralık 2009), 109-126.
- 2 Mâturîdî, Te'vilatü'l-Kur'an, 7/255.
- 3 Mâturîdî teolojisinde aklın önemine işaret eden Hulusi Arslan, Mâturîdî'nin eserlerinde onun akla yüklediği işlevleri: 1.Evrenin yaratıcısını tanımak; 2. Evrenin yaratılış hikmetini kavramak; 3. Dinin gerekliliğini kavramak; 4. Bilgilerin doğruluğunu test etmek; 5. Eşyayı nöbetmek ve sınıflandırmak; 6. Problem ve şüpheleri çözüme kavuşturmak; 7. İyiyi ve kötüyü ayırt etmek şeklinde sınıflandırmıştır. Bkz. Arslan, Hulusi, *Mâturîdî'de İnsanın Yaratılış Hikmeti*, Mengüceli Yayınları, Malatya, 2013, 126-136.
- 4 Özen, Mâturîdî'nin metodolojisinin ana hatlarını şu altı maddede toplamaktadır: 1. İmâm Mâturîdî, Ebu Hanîfe'nin sünni çizgisini takip eder; 2. Mâturîdî, usulünü oluştururken Kur'an'da kullanılan metotlardan istifade eder; 3. Mâturîdî, insanlığın ortak mirası olan muhtelif ilimlerden istifade eder; 4. Mâturîdî, fıkah usulü kavramlarını çok hassas biçimde tanımlamıştır; 5. Mâturîdî, usule ilişkin bir çok konuda amel-itikad ayırımına giderek bu iki alan arasında epistemolojik bir ayrılığın bulunduğunu, dolayısıyla her iki alanda verilecek hükümlerin aynı olamayacağını altını çizer; 6. Mâturîdî'nin usul anlayışı bir çok noktada Irak Hanefî usul anlayışından farklıdır. Bkz. Özen, İmâm Mâturîdî'nin Fıkah Usulünün İnşası, 38.
- 5 Neseî onu, döneminde Ebu Hanîfe'nin görüşlerini en iyi bilen kişi olarak takdim eder Neseî, et-Tabsîratü'l-Edille, I/210.
- 6 Geniş bilgi için bkz. Duman, Ali, "Ebu Hanîfe'nin Hüküm İstinbat Yöntemi'nin Fukaha Usulündeki Rolü", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009, S.13, 83-102.
- 7 Mâturîdî'nin bu usulünü Nur suresi 2. ayetin te'vilinde görmekteyiz. Bkz. Mâturîdî, Te'vilatü'l-Kur'an, 10/79-81.

- 8 Mâturîdî, Te'vilatü'l-Kur'an, 1/260-261.
- 9 İmâm Mâturîdî'ye göre Tevbe Suresinin 100. Ayetinde yer alan: بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ السَّابِقُونَ الْأُولُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ مُهَاجِرِينَ وَنَسَارًا مَعَهُمْ "İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcîrler ve ensar ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır" ifadeleri sahabeye uymanın ve onları taklit etmenin cevazına delalet etmektedir. Bu ifadelerde Cenab-ı Hak onlara uyanları methetmektedir ve ashabın hepsinden razı olduğunu bildirmektedir. Buna göre onları taklit etmek caiz ve onlara uymak vaciptir. Dolayısıyla onlar bir şeyi haber verdiklerinde ya da bir hadisi naklettiklerinde onunla amel etmek gereklidir, terkedilmesi mümkün değildir. Bkz. Mâturîdî, Te'vilatü'l-Kur'an, 6/441
- 10 "Ey İman Edenler! Allah'a itaat edin, Resule ve içinizden emir sahiplerine itaat edin" kısmıyla ilgili olarak, ayette geçen "emir sahipleri" (uli'l-emr) kavramının fukahaya delalet ettiği söyleyen İmâm Mâturîdî, ayetin devamında gelen: "فإن تنازعتم في شئ فردوه إلى الله والرسول" "Eğer bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Resulüne götürün" kısmının, tenazu (anlaşmazlık)'un alimler arasında olacağını ve bu ayette sanki Cenab-ı Hak'ın uli'l-emre itaati emretmekle birlikte, uli'l-emre yani fukahaya da ihtilaf edilen hususlarda nasıl hareket etmeleri gerektiğini bildirmektedir. O da, ihtilaf vukuunda Allah'ın kitabına ve Peygamberin sünnetine müracaat edilmesidir. Mâturîdî ayetin bu kısmında hükümlerde emirlere, fetvalarda alimlere itaatin mutlak olarak emrediliği sonucunu çıkarmaktadır. Mâturîdî, yine ayetin bu kısmından hareketle, bazılarının bu ayeti içtihadın iptali hususunda delil getirmelerine karşı çıkararak, ayetin bu kısmının iki manaya ihtimali olduğunu işaret eder: 1)Eğer anlaşmazlık Resulullah hayattayken vaki olmuşsa, konunun ona iletilmesi gerektiği, hadisenin hükmünü bulmak hususunda ihtihad ve nazarın kullanılmayacağını belirtir. 2)Eğer anlaşmazlık Resulullah'ın vefatından sonra gerçekleşmişse, meselenin hükmünün Kitapta, sünnette yada Müslümanların icma'ında aranacağını, eğer bu kaynaklarda meselenin hükmüyle ilgili bir şey bulunursa, meselenin çözüleceğini, eğer bulunamazsa ihtihadla amel etmenin gerektiğini söyler. Bkz. Mâturîdî, Te'vilatü'l-Kur'an, 3/294-295.
- 11 "و" atf harfinin anlamları için bkz. el-Amîdî, Seyfuddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi Ali b. Muhammed, el-İhkam fi Usul'l-Ahkam, tah. İbrahim el-Acuş, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts., 1/63.
- 12 Sünnetin Kur'an'a arzı meselesi, esasen İslâm hukukçuları arasında ihtilafı bir meseledir. Konu Resulullah'a zafe edilen, ancak hiçbir mu'teber hadis kitabında nakl olunmayan "Size benden bir hadis ulaşırsa onu Allah'ın kitabına (Kur'an'a) arz edin. Eğer Allah'ın kitabına uygun düşerse, onu ben söylemişimdir (onu alın), eğer Allah'ın kitabıyla çelişirse onu ben söylememişimdir (onu almayın)" (Şatibi, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed, el-Muvafakat fi Usul'l-Ahkam, Darü'l-Fıkr, Beyrut, ts., IV/18) mealindeki hadis etrafından şekillense de, Hadis Ve Sünnetin Kur'an'a arzı hususunda en hassas mezhep olan Hanefî kaynaklarında böyle bir hadis geçmemektedir. Hanefiler bu ilkeyi hadisten değil, kurucu imamları Ebu Hanîfe'nin "Resul Kur'an'a aykırı söz söylemez" (Ebu Hanîfe, el-Alim ve'l-Müteallim, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, çev. Mustafa Öz, MÜİF Yayınları, İstanbul, 1992, 24) fikrinden çıkarmaktadırlar.
- 13 Özen, "İmâm Mâturîdî'nin Fıkıh Usulünün İnşası", 217.
- 14 Özdeş, Talip "Mâturîdî'nin Fıkıhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", CÜİFD, Ş.2, Sivas-1998,351.
- 15 Mâturîdî, Te'vilatü'l-Kur'an, 8/274.
- 16 Müzemmil suresi 20. Ayetin te'vilinde bahse konu olan vakitlerin belirli bir sınıra delalet etmediğini, ancak insanın istihsan yoluyla karar verebileceği bir zamana işaret ettiğini bu şekilde çıkarmaktadır. Mâturîdî, Te'vilatü'l-Kur'an, 16/217-218.
- 17 Mâturîdî'nin usulünde örf de istinad ettiği görülmektedir. Mesela Ahzab suresi 37. Ayetin te'vilinde örfü delil aldığı görülmektedir. Bu ayette: "وَتُخْفَى فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ" "Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana lâyık olan Allah'tır" buyurulmaktadır. Mâturîdî bu ayetin te'vilinde şunları söylemektedir: "Bu ayette Resulullah'ın risaletine delalet vardır. Çünkü, o insanların dedikodularından korktuğu ve onlardan utanacağı için içinde olan şeyi gizlemektedir. Örfte, ortaya çıkarsa diye insanlardan utanmaktan korkmayan bir şeyler gizleyen kimse, bunu insanlardan gizler ve ortaya koymaz. Halbuki Resulullah insanların dedikodusundan korkmayıp, içindekini gizlememiştir. Bu da onun Resulullah olduğunun delilidir. Zira şayet Resulullahtan başka biri olsaydı içindekini gizler ve ortaya koymazdı. Daha önce zikrettiğimiz gibi ortaya çıktığı zaman insanlardan utanma örfü olması sebebiyle bunu yapamazdı. Nitekim Hz. Ömer Ve Aişe: Şayet Hz. Peygamber Kur'an'dan bir şeyler gizleyecek olsaydı bu ayeti gizlerdi" demişlerdir". Görüldüğü gibi İmâm Mâturîdî bu ayette, insanların örfünü bir hüccet olarak ele almakta ve ona dayalı olarak bazı çıkarımlarda bulunmaktadır. Bkz. Mâturîdî, Te'vilat, 11/355
- 18 Mesela Bakara Suresi 173. ayetin te'vilinde, ramazanın bir kısmını mecnun olarak geçiren bir kimsenin akıllandıktan sonra, mecnun olması sebebiyle tutamadığı oruçları kaza edip etmemesi konusunda İmâm Muhammed'in ve Ebu Hanîfe'nin görüşlerini nakleder. Bkz. Mâturîdî, Te'vilatü'l-Kur'an, 1/343. Bakara suresi 267. ayetin "Ey İman edenler kazandıklarınızdan ve yerin bitirdiklerinden infak edin" kısmıyla ilgili te'vilinde, kendisi zekatın yerin bitirdiklerinden elde edilenden verilmesi gerektiğini söylerken, İmâm Ebu Yusuf ve Muhammed'in aslından verilmesi gerektiği görüşünü nakleder. Bkz. Mâturîdî, Te'vilatü'l-Kur'an, 2/185-186. Müdayene ayeti olarak bilinen Bakara 282. ayetin sefihin hacriyle ilgili kısmında Ebu Hanîfe'nin hacrin akde mani olmayacağı görüşüne karşılık, İmâm Muhammed'in hacr altındaki kimsenin velinin izniyle akid yapabileceği görüşlerini nakleder. Bkz. Mâturîdî, Te'vilatü'l-Kur'an, 2/208-209.

- 19 Özdeş, "Mâturidî'nin Fikhi Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 349.
- 20 Özdeş, "Mâturidî'nin Fikhi Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler" 352; Ali Pekcan, "İmâm Mâturidî'nin "Usul-ı Fıkh'a Dair Görüşleri ya da Meahizü'ş-Şerai"i Yeniden Kurmaya Çalışmak", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV (2004), S.2, 169.
- 21 İctihad kavramının geçtiği bu yerler Bekir Topaloğlu tarafından tahkiki yapıp, Muhammed Masum Vanlıoğlu tarafından hazırlanmış, Mizan Yayınevi tarafından basılmış olan Te'vilâtü'l-Kur'an indeksi esas alınarak belirlenmiştir.
- 22 İtab: Sözlükte azarlamak, ikaz etmek, uyarmak gibi anlamlara gelir.
- 23 Resulullah'ın itab edildiği ayetlerle ilgili geniş bilgi için bkz. el-Halidi, Salih Abdülfettah, *İtabu'r-Resûl fi'l-Kur'an - Tahlilün ve Tevcihün-*, Darü'l-Kalem, Dımaşk, 2002; el-Menasiye, Emin Muhammed Sellam, "Nazratun fi Ayatü'l-İtab", *Mecelletü Camiati Dımaşk Li'l-Ulûmü'l-İktisadiyye ve'l-Kanuniyye*, C.23, S.1, 2007, 321-361.
- 24 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 2/169.
- 25 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 6/70-71.
- 26 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 7/210.
- 27 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 7/270-271.
- 28 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 7/294-295.
- 29 İbn Kesir, *Tefsirü Kur'ani'l-Azım (Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri)*, çev. Bekir Karlığa-Bedreddin Çetiner, Çağrı Yayınları, Ankara, 1985, 7/3499-3510; el-Vahidi, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbabu'n-Nüzul*, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, ts, 185; el-Kadi, Abdülfettah, *Esbab-ı Nüzul - Sahabe ve Muhaddislerle Göre*, çev. Salih Akdemir, Fecr Yayınları, Ankara, 1995, 208-209; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989, 4/86-87.; Halidi, 53.
- 30 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 6/367.
- 31 Nisa, 4/105.
- 32 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an , 6/367-368.
- 33 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 17/48./48.
- 34 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 17/49.
- 35 İbn Kesir, 14/7956-7958; Vahidi, 325 vs; el-Kadi, 435 vd.; Ateş, 9/508-509.
- 36 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 15/250.
- 37 Vahidi, 89; el-Kadi, 96; İbn Kesir, 4/1360.
- 38 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 2/410.
- 39 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 2/410.
- 40 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 2/410.
- 41 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 4/26-27.
- 42 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 2/458.
- 43 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 2/458.
- 44 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 15/119.
- 45 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 2/341.
- 46 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 2/347.
- 47 Şura, 42/10.
- 48 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 3/300-301.
- 49 Şura 10
- 50 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 3/302.
- 51 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 13/170.
- 52 Mâturidî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 8/275.

Kaynakça

- el-Amidi, Seyfüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi Ali b. Muhammed, *el-İhkam fi Usulü'l-Ahkam*, tah. İbrahim el-Acuz, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Arslan, Hulusi, *Mâturidî'de Yaratılış Hikmeti*, Mengüceli Yay., Malatya, 2013.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989.
- Duman, Ali, "Ebu Hanife'nin Hüküm İstinbat Yöntemi'nin Fukaha Usulündeki Rolü", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009, S.13, 83-102
- Duman, Ali, "İmâm Mâturidî, Hayatı, Eserleri ve İslam Düşüncesindeki Yeri", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl:2, S.4 (Temmuz-Aralık 2009), 109-126.
- Duman, Ali, *İlitam ve İlahiyat Fakülteleri İçin İslam Hukuk Usulü Dersleri*, Önce Yayınları, Ankara, 2014.
- Ebu Hanife, el-Alim ve'l-Müteallim, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, MÜİF Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ecer, Ahmet Vehbi, *Büyük Türk Alimi Maturidî*, Yesevi Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul, 2007.
- el-Halidi, Salih Abdülfettah, *İtabu'r-Resûl fi'l-Kur'an - Tahlilün ve Tevcihün-*, Darü'l-Kalem, Dımaşk, 2002.

ULUSLARARASI İMÂM MÂTURİDÎ SEMPOZYUMU

- İbn Kesir, *Tefsiri Kur'ani'l-Azim (Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri)*, çev. Bekir Karlığa-Bedreddin Çetiner, Çağrı Yayınları, Ankara, 1985.
- el-Kadi, Abdülfettah, *Esbab-ı Nüzul – Sahabe ve Muhaddislere Göre*, çev. Salih Akdemir, Fecr Yayınları, Ankara, 1995.
- en-Neseî, Ebu'l-Muin Meymun, *Tabşiratü'l-Edille fi Usul'd-Din*, tah. Hüseyin Atay, Ankara, 1993.
- Özdeş, Talip, "Mâturidî'nin Fikhi Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler" *CÜİFD*, S.2, Sivas-1998, 343-360.
- Özen, Şükrü, "İmâm Mâturidî'nin Fıkıh Usulünün İnşası", (Derleme: Sönmez Kutlu, *İmâm Mâturidî ve Mâturidilik*, Ankara, 2006 içinde), 203-242.
- Özen, Şükrü, *Ebu Mansur el-Mâturidî'nin Fıkıh Usulünün Yeniden İnşası*, (Basılmamış Doçentlik Çalışması), İstanbul, 2001.
- Özen, Şükrü, "Mâturidî" mad., *DİA*, 28/146-151
- Pekcan, Ali, "İmâm Mâturidî'nin "Usul-ı Fıkh'a Dair Görüşleri ya da Meahizü'ş-Şerai"i Yeniden Kurmaya Çalışmak", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV (2004), S.2, 151-172.
- eş-Şatbî, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed, *el-Muvafakat fi Usul'l-Ahkam*, Darü'l-Fikr, Beyrut, ts
- Taşköprüzade, İsamüddin Ahmed Efendi, *Mevzûâtü'l-Ulum*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1311.
- Taşköprüzade, İsamüddin Ahmed Efendi, *Tabakatü'l-Fukaha*, tah. El-Has Ahmed Nile, II. Baskı, ys., 1961.
- el-Vahidi, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbabu'n-Nüzul*, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, ts.